

Tupakan vitsaus

Kulttuurihistoriallinen katsaus tupakan vaiheista hyötykasvista terveyshaitaksi

Veera Semi

Tiivistelmä

Tupakkaan on eri aikoina liitetty monenlaisia mielikuvia, ja tupakan nauttiminen on myös korostanut eriarvoisuutta eri sosiaaliluokkien, säätyjen ja sukupuolien välillä. Tasa-arvoista tupakointi ei ole nykypäivänäkään, vaan siihen liittyy monenlaisia eriarvoistavia tekijöitä. Tupakointi on yleisintä matalan koulutustason sosioekonomisissa ryhmissä. Suurin osa nykyisistä tupakoitsijoista elää kehittyvissä maissa tai kehitysmaissa. Tupakointi ja sen mainostaminen on rajoitettua joissakin valtioissa, mutta esimerkiksi monissa kolmannen maailman maissa tupakointia ei säädellä. Vaikka tupakan haitallisuus terveydelle on yleisesti tiedossa länsimaissa, silti tupakointia ei ole vielä täysin pystytty kitkemään kulttuuristamme. Syitä voi etsiä esimerkiksi tupakan kulttuurihistoriasta, ja tupakan historiallisista merkityksistä. Tässä katsauksessa tarkastelen tupakan ja terveystieteiden yhteyksiä 1500-luvulta nykypäivään sekä sitä, millaisia kulttuurisia käsityksiä tupakan polttoon ja tupakoitsijoihin on eri aikoina liitetty. Miten perinteisestä lääkekasvista tulee ensin nautintoaine, sitten vapautuneen modernin naisen tunnusmerkki, ja lopulta pahamainen savuke, joka hitaasti harmaannuttaen tappaa polttajansa keuhkosityöpään?

Kulttuurin merkitys terveyden ja sairauden määrittelyssä on valtava, eivätkä määritelmät ole pysyviä: eri paikoissa, kulttuureissa ja ajanjaksoina erilaisia asioita pidetään sairauksina (Honkasalo, Salmi & Launis 2012, 12–16). Terveiden ja sairauden määrittelemisen on samalla myös erilaisten ihmisryhmien luomista, sillä ihmiset eivät ole puhtaasti jaettavissa vain sairaisiin ja terveisiin, ja sairaitakin on erilaisia. Pitkäaikaissairas, tilapäisen kausiflunssan napannut ja elintavoista johtuvasta köhäisestä tupakkayskästä kärsivä ovat sosiaalisesti erilaisissa asemassa. Pitävätkö he itseään sairaina? Ovatko he sairaita? Vastaukset ovat usein kulttuurisidonnaisia, sillä potilaan oman kokemuksen lisäksi sairas tarvitsee ympäristön määritelmän tilalleen, oli se sitten lääketieteellinen diagnoosi, yleisesti totuudeksi ymmärretty tieto tai kenties kummatkin edellä mainituista. Käsitellen tässä katsauksessa terveyden kulttuurista ehdollisuutta tarkastelemalla erään arkisen tuotteen muuttunutta kulttuurista merkitystä lääkekasvista yhdeksi modernin maailman isoimmista terveysongelmista. Tupakan monivaiheinen ja -kulttuurinen tarina on hyvä esimerkki siitä, kuinka vahva kulttuurin ja sosiaalisen ympäristön merkitys voi olla terveyteen liittyvissä kysymyksissä.

Tupakka on nautintoaine, jota voi kuluttaa monessa eri muodossa: esimerkiksi nuuska, purutupakka, savuke, sikari ja piipputupakka ovat kaikki saman tuotteen erilaisia muotoja. Vaaralliseksi tämän suositun nautintoaineen tekee sen sisältämät haitalliset aineet, kuten nikotiini ja terva. Ensimmäiseksi mainittu aiheuttaa voimakasta riippuvuutta, joka voidaan rinnastaa vahvuudeltaan huumausaineiden aiheuttamaan tilaan. Tupakalla on monia haitallisia terveysvaikutuksia. Kenties suurin haitta terveydelle ovat tupakan sisältämät karsinogeeniset aineet, jotka altistavat tupakoitsijan syöväälle. Lisäksi tupakointi muun muassa lisää riskiä sairastua sydän- ja verisuonitauteihin ja on suurin yksittäinen taustatekijä monille hengityselinten sairauksille. Tänä päivänä tupakoinnista johtuvat sairaudet tappavat vuosittain noin kuusi miljoonaa ihmistä koko maailmassa. Suomessa joka viides aikuisiän kuolema liittyy tupakoinnista johtuviin sairauksiin. Tupakointi siis epäilemättä tappaa hitaasti, mutta silti maailmassa arvioidaan olevan noin miljardi tupakoitsijaa. (WHO 2017; Patja 2016.)

Tupakoinnin aiheuttamat terveyshaitat ovat globaali ongelma, sillä tupakointi eri muodoissa on suosittua kaikkialla maailmalla. Tupakkaa viljellään yli 120 maassa, ja sen arvellaan olevan laajimmin viljelty ei-ravintokasvi. Taloudellinen merkitys sekä länsimaissa että kehitysmaissa on valtava: tupakkabisneksen lisäksi hyötyjiä sekä maksumiehiä ovat valtiot, joiden taloudelle tupakasta

saatavien verotulojen ja samalla terveyshaittojen kustannusten vaikutus on iso. Sauhuttelu onkin nykyisin paitsi monikansallinen bisnes myös globaali uhka terveydelle kaikkialla maailmassa. (Goodman 1993, 3–15.) Seuraavassa esitelen tupakan monikulttuurisen historian vaiheita aina Amerikan mantereeseen alkuperäiskansojen perinteisestä lääkekasvista modernin maailman kaikkialle levinneeksi massatuotteeksi saakka.

Uuden mantereen tupruava tuliainen valloittaa Euroopan

Tupakka ja sen hyötykäyttö ovat lähtöisin Amerikan mantereelta, jossa alkuperäiskansojen tiedetään viljelleen kahta lajin kasvia jo 8 000 vuotta sitten. Alkuperäiskansat käyttivät tupakkaa lääkekasvina, ja alkuperäiset tupakkalajikkeet saattoivat toimia myös hallusinogeenina shamaanien suorittamissa rituaaleissa. Savu oli riiteissä tärkeä tekijä, ja sillä uskottiin olevan muun muassa parantavia vaikutuksia. Niinpä esimerkiksi sairautta yritettiin joskus karkottaa puhaltamalla henkilön päälle tupakansavua. Tupakkaa käytettiin myös lepyttämään henkiä ja jumalia. Tupakkaa kulutettiin myös polttamalla, ja jo paljon ennen eurooppalaisten saapumista alkuperäiskansat olivat keksineet kaikki tupakan polttamiseen tarvittavat tekniset välineet, kuten esimerkiksi piipun. Ei kuitenkaan ole varmaa tietoa, poltettiinko tupakkaa yleensä lääkinnällisessä, rituaalisessa vai puhtaasti nautintotarkoituksessa. Polttamisen on kuitenkin arveltu olleen suosittua, sillä savulla oli rituaalisia merkityksiä myös arkisessa sauhuttelussa. Lisäksi koukuttava nikotiini aiheutti riippuvuutta. Tupakointi saattoi olla Amerikan alkuperäiskulttuureissa myös merkki statuksesta ja asemasta, sillä erityisesti ylempiin sosiaaliluokkiin kuuluvat polttivat myös huvikseen. (Goodman 1993, 3, 19–37.)

Muualla maapallolla tupakka oli tuntematon kasvi 1500-luvulle saakka. Kolumbus ja kumppanit toivat uuden mantereeseen lisäksi maanmiestensä tietoutteen koko joukon uusia, eksoottisia kaseveja, kuten esimerkiksi sokerin, perunan ja tietysti tupakan. Eurooppalaiset eivät ennen Atlantin ylittämistä tunteneet tupakan polttamisen tekniikkaa, vaan taito tarttui ensin alkuperäiskansoja kohdanneille merimiehille, jotka levittivät tapaa kotimaihinsa. (Goodman 1993, 37–44.) Tupakoinnin juurtuminen eurooppalaiseen kulttuuriin ei ollut itsestäänselvyys, sillä savun hengittäminen ja polttaminen olivat täysin uusia asioita eurooppalaisille. Tupakan polttoa kuvailtiin vielä 1600-luvullakin ”kuivaksi juomiseksi”, eikä tupakoinnille ollut kaikissa kielissä kuvaavia sa-

noja (Schivelbusch 1986, 105–106). Tupakan käyttämistä nautintoaineena myös vastustettiin 1600-luvulla, sillä tupakointi yhdistettiin juoppouteen. Esimerkiksi Venäjällä tupakoinnista saattoi saada jopa kuolemantuomion. Asenteet muuttuivat, koska valtiot huomasivat tupakoinnissa kaksi mahdollisuutta. Tupakan tuottaminen ensinnäkin toi hyödyllisen ja kysytyn viljelykasvin uusien siirtomaiden plantaasipelloille. Toiseksi hallitsijat alkoivat kerätä tupakasta verotuloja valtion kassalippaaseen. (Hakkarainen 2000, 14–15.)

Tupakoinnin suosio kasvoi tasaisesti, mihin myötävaikutti riippuvuutta aiheuttava nikotiini. Lisäksi tupakan lääketieteelliset mahdollisuudet kiinnostivat eurooppalaisia, jotka saivat tietoonsa jo varhaisessa vaiheessa, että alkuperäiskansat käyttivät kasvia nimenomaan parantamiseen. Tupakka sai huomiota vieraan mantereen ”pyhänä” kasvina, ja aluksi se miellettiinkin Euroopassa erityisesti pakanalliseksi ”intiaanikasviksi”. Siksi katolisen kirkon suhtautuminen tupakkaan oli kielteinen vielä 1600-luvulla. Kirkon suhtautuminen tupakkaan kuitenkin muuttui sitä mukaa kun yhä useampi pappi jäi koukkuun tupakkaan. Itse asiassa pappien ketjupolttamisesta kirkoissa tuli suorainen ongelma, sillä tupakansavu pilasi esimerkiksi arvokkaat kirkkotekstiilit. Pyhien miesten piipuissa palava tupakka ei kuitenkaan ollut enää pakanallista, joten tupakasta tuli kirkon yleisesti hyväksymä nautintoaine. (Goodman 1993, 77–80.)

Tupakka ei vielä parina ensimmäisenä vuosisatana noussut merkittävästi muita uuden mantereen tuliaisiksi tunnetummaksi kasviksi, vaikka sauhuttelu hiljalleen levisi liikkuvien matkailijoiden mukana. Toisin kuin muut siirtomaista tulleet nautintoaineet tupakka levisi alemmista sosiaaliluokista ylempiin saavuttaen vankan suosion kaikkien sosiaaliluokkien kuluttamana nautintoaineena. Myöhemmin vuosisatoina tupakan uudet käyttötavat, kuten nuuskaus, saivat kuitenkin ylellisyystuotteen merkityksen. Tupakan polttaminen ei ollut aluksi myöskään sukupuolittunutta, mutta 1800-luvun kuluessa tupakointi sai maskuliinisia kulttuurisia merkityksiä eikä tupakan polton enää katsottu sopivan naiselle. Myöhemmin tupakkaan liitettiin muita erityisesti luokka-asemaa merkitseviä mielikuvia. (Goodman 1993, 37–61, 107.)

Eurooppalaiset veivät myös muut maanosat hiljalleen tupakan piiriin, sillä eurooppalaisten matkailijoiden mukana tupakointi levisi hiljalleen Aasiaan, Lähi-Itään ja Afrikkaan 1630-luvulle tultaessa (Goodman 1993, 53–54, 59–90). Tupakan matka populaariksi savukkeeksi ei kuitenkaan sujunut ongelmitta,

vaan alusta alkaen tupakan poltolla oli puolustajia ja vastustajia. Vielä uuden ajan alussa käsitykset ihmisruumiin toiminnasta ja sairauden sekä terveyden aiheuttajista nojasivat vahvasti humoraalioppiin, joka tarkoittaa ihmisruumiin erilaisten nesteiden tasapainoa. Tupakan polttaminen, tai ”kuiva juominen” kuten aikalaiset asian mielsivät, kuivatti ruumista ja siksi sen pelättiin vaikuttavan ruumiiseen sairastuttavasti. Toisaalta tupakan puoltajat erityisesti 1700-luvulla korostivat tupakan rauhoittavaa, vakauttavaa ja limaa poistavaa vaikutusta, joka tyhjensi aikakauden nuorukaisten mielet eroottisista ajatuksista ja auttoi heitä keskittymään aivotyöhön. Taustalla oli ajatus aivoista ihmisruumiin kruununa ja muusta kehosta lähinnä älyllisen ihmisen aivojen kannattimina. Siksi piippu ja rauhoittava tupakansavu sopivatkin aikakauden ajattelevaisen valistusmiehen kuvaan. (Schivelbusch 1986, 111–124.)

Tupakan monenlaiset kulttuuriset merkitykset

Eri aikakausina tupakkaa on nautittu eri tavoin, ja matkalla nykyajan savukkeeseen populaariin suosioon niin piippu, purutupakka, nuuska, vesipiippu ja kuin monet muutkin tupakan johdannaiset ovat olleet muoti-ilmiöitä. 1700-luvulla nuuskaamisesta tuli muoti-ilmiö eurooppalaisissa hoveissa. Jokainen kunniallinen aatelinen käyskenteli puutarhoissaan nuuska huulella. Nuuskaamisella oli myös käytännöllinen merkitys, sillä nuuskan sisältämät voimakkaat myrkyt syövyttivät nenän limakalvoja ja heikensivät hajuaistia. 1700-luvun harvoin kylpeväälle, mutta hiljalleen hajuihin uudella tavalla huomiota kiinnittäväälle valistusihmiselle tämä oli helpotus. Hygienian korostaminen ja hajujen neutralisointi olivat vasta tulevaisuuden ajatuksia, mutta nuuskaamalla hajuaisti heikkeni sen verran, että oman ja muiden ruumiiden hajut eivät enää ottaneet yhtä pahasti nenään. Nuuskaaminen oli myös osa tapakulttuuria, joka erotti hovien asukkaat rahvaasta. Nuuskaus olikin tarkan etiketin säätelemää, ja nuuskaamiseen tarvittavat välineet, kuten koristeelliset nuuskarasiat, olivat mieluisia lahjoja vieraiden maiden aatelisille ja hallitsijoille. (Schivelbusch 1986, 137–154; Goodman 1993, 70–85.)

Seuraavalla vuosisadalla teollistumisen keulahahmon eli porvarin yhdeksi merkiksi nousi sauhuava sikari. Tupakka yhdistettiin mielikuviin menestyksestä ja uudenlaisista eurooppalaisista, jotka mursivat säätyjaon, mutta erottivat itsensä työväenluokasta laadukkailla sikareillaan. Tupakointi yleistyi myös tehtaissa, joissa kaupunkien työväestö painoi pitkää päivää. Vuosisadan lopussa sikari alkoi menettää suosiotaan nykymuotoiselle tupakalle eli savukkeelle.

Syyt siihen, miksi savukkeesta tuli suosittu nykyajan kynnyksellä liittyvät paljolti 1800-luvun yhteiskunnallisiin muutoksiin. Teollistuminen muutti yhteiskuntaa pysyvästi, ja sen mahdollistamat teknologiset uudistukset nopeuttivat myös käsitystä ajankulusta. Matkustaminen, tiedonvälitys ja tuotteiden tekeminen oli nopeampaa ja helpompaa kuin koskaan ennen, ja siksi ajalla alkoi olla merkitystä. Savuke oli täydellinen tupakkatuote modernille ihmiselle, sillä se tarjosi sekä syyn tauolle hektisestä tehdastyöstä että tekemistä joutenolon hetkille. Savukkeen polttaminen oli nopeampaa ja yksinkertaisempaa kuin piipputupakan tai sikarin, ja niinpä se säästi aikaa, jota ei enää 1900-luvulla ollut hukattavaksi piipun polttokuntoon virittämiseen. (Schivelbusch 1986, 118–124.)

Tupakointi myös vapautui 1800-luvun kuluessa, sillä aiemmin tupakointia olivat säädelleet seuralämän rajoitukset. Tupakointi julkisilla paikoilla oli kiellettyä, osaksi tosin puutaloista koostuvien kaupunkien tulipaloriskin vuoksi. Vuosisadan kuluessa vaatimukset sauhuttelun vapauttamisesta säännöstelystä kovenivat. Preussissa hullun vuoden 1948 myllerrysten yksi keskeisiä vaatimuksia oli, että tupakointi tulisi sallia kaupungilla. Näin kävikin, ja hienot herrat sikari kädessään vakiintuivat eurooppalaiseen kaupunkikuvaan. Tupakoinnin tilallinen vapautuminen kesti reilun sata vuotta, kunnes tupakoitsijat ja savu haluttiin taas rajata tiettyihin tiloihin. Tilallisissa rajauksissa 1900-luvun puolivälistä eteenpäin motiiveina olivat kuitenkin terveydelliset vaikutukset, eivät enää niinkään tupakoinnin sopivuus katukuvaan tai tulipaloriski. (Wolfgang 1986, 133–137.)

Jo 1800-luvulla tupakkayhtiöt tajusivat markkinoinnin ja mielikuvien merkityksen, mutta suureen painoarvoon mainonta tupakkatuotteiden kulutuksen lisäämisessä nousi 1900-luvulla. Tupakkayhtiöt olivat ensimmäisiä yrityksiä, jotka ymmärsivät brändäyksen merkityksen. Tuotetta ei kannattanut nimetä tekijän nimellä, vaan sille luotiin oma nimi ja identiteetti, joka jäi ihmisten mieliin. Vuonna 1913 tupakkateollisuuden kenttää ravisteli uusi tekijä, kun uusi tupakkayhtiö R. J. Reynolds Tobacco Company lanseerasi Camel-tupakkamerkkinsä mainoskampanjalla, jota on myöhemmin pidetty yhtenä kaikkien aikojen onnistuneimmista. 1950-luvulle tultaessa myös alan konkarit olivat saaneet lisää rohkeutta tulokkaan menestyksestä, ja jo sata vuotta aiemmin perustettu Phillip Morris lassosi itselleen melkoisen määrän uusia asiakkaita esitelmällä Marlboro-miehen, joka sai innoituksensa myyttisestä villistä lännessä ja karjapaimenista. Marlboro-mies oli aikansa mediakuva, joka välitti ihmisille

paitsi halun ostaa tupakkatuotetta myös muita mielikuvia ja arvoja, jotka liitettiin tupakkaan. Marlboro-mies ratsasti kiireettömästi auringonlaskuun savuke kädessään. Kuvaus symboloi individualistisen kulttuurin maskuliinisen miehen vapautta valita ja toimia mielensä mukaan. (Goodman 1993, 99–106; Brandt 2007, 95–101.)

Tupakasta tuli erityisesti miesten nautintoaine sikarien valtakautena 1800-luvulla, vaikka kautta historian myös naiset ovat tupakoineet. Hienot hovineidit nuuskasivat 1700-luvulla, ja raskaana oleville jopa suositteliin tupakointia vatsavaivojen helpottamiseksi 1600-luvulla. Tupakoinnin miehistyminen 1800-luvulla johtui porvariston esimerkistä, sillä porvarikulttuurissa naisen ja miehen eri tehtäviä haluttiin korostaa. Vuosisadalla muoti-ilmiöksi noussut sikari miellettiin alusta lähtien miesten nautintoaineeksi ja sitä pidettiin liian vahvana ja muutenkin sopimattomana naiselle. (Goodman 1993, 106–113.) Naisliike kuitenkin tarttui tupakan seuraavaan muoti-ilmiöön, savukkeeseen, ja seuraavalle vuosisadalle tultaessa sauhuttelevasta naisesta tuli emansipaation keulakuva. Myös tupakkayhtiöt tarttuivat uuteen markkinaryhmään hanakasti, ja erityisesti naisille suunnattuja mainoksia, tupakkalaatuja ja sloganeita alkoi ilmestyä. Kuuluisat filmitähdet ja muut uudenaikaiset, vapaamieliset naiset poseerasivat lehdissä ja elokuvissa vähissä vaatteissa tupakka sormissaan. Savukkeesta tuli naisten vapautumisen ja itsenäisyyden symboli. Tästä huolimatta tupakoinnin suosio naisten keskuudessa ei kuitenkaan koskaan ylittänyt miesten mieltymystä tupakan suloisen koukuttavaan savuun. (Brandt 2007, 78–91.)

Tupakkaan oli liitetty siis 1900-luvun alkupuolelle tultaessa pääasiassa positivisia mielikuvia. Savuke liitettiin menestykseen, muodikkauteen ja vapauteen. Tupakkaa polttavat merkitsivät sauhuttelulla eroa tupakoimattomiin. Polttaminen oli mediaseksikästä, ja elokuvatähdet ja muut aikansa seurattut esikuvat esiintyivät usein savuke kädessä. Tupakka yhdistettiin myös eroottisuuteen ja aivotyön tekemiseen. Polttamisen aloittamista pidettiin eräänlaisena nuorten itsenäistymisriittinä. Tupakkaa myytiin mielikuvilla, ja sen polttaminen edelleen välitti mielikuvia muille ihmisille. Savuke oli riippumattoman Marlboro-miehen valinta, itsenäisen ja uuden aikakauden naisen merkki ja älykköjen mieltä rauhoittava virvoke. Lääketieteellisen tiedon karttuessa 1950-luvulta alkaen nämä mielikuvat tyylikkäästä tupakoinnista saivat kovaa kyytiä, ja savukkeeseen alettiin pian yhdistää varsin erilaisia merkityksiä. (Brandt 2007, 69–104; 56–57.)

IS THIS YOU FIVE YEARS FROM NOW?

When tempted to over-indulge

“Reach for a Lucky instead”

Be moderate—be moderate in all things, even in smoking. Avoid that future shadow* by avoiding over-indulgence, if you would maintain that modern, ever youthful figure. “Reach for a Lucky instead.”

Lucky Strike, the finest Cigarette you ever smoked, made of the finest tobacco—The Cream of the Crop—“IT’S TOASTED.” **Lucky Strike** has an extra, secret heating process. Everyone knows that heat purifies and so 20,679 physicians say that **Luckies** are less irritating to your throat.

“It’s toasted”

Your Throat Protection—against irritation—against cough.

*We do not say smoking **Luckies** reduces flesh. We do say when tempted to over-indulge, “Reach for a **Lucky** instead.”

“Tempted to over - indulge”

Tupakkamainos vuodelta 1930. American Tobacco Company.

Muutos maskuliinisesta Marlboro-miehestä syy-pääksi syöpään

Tupakan terveyshaitoista on raportoitu kiihtyvällä tahdilla 1950-luvulta lähtien, ja passiivinen tupakointi sekä nikotiiniriippuvuuden rinnastaminen huumausaineisiin nousivat keskusteluun 1980-luvulta alkaen. Kuitenkin jo niinkin varhain kuin 1820-luvulla onnistuttiin tupakasta eristämään nikotiini ja huomaamaan se myrkylliseksi aineeksi. Siksi jo 1900-luvun alussa esimerkiksi lasten tupakkatuotteiden kuluttamista alettiin säädellä laissa. Kansanvalistustyö länsimaissa tarttui hanakasti tupakkaan 1960–70-luvuilla taltutettuaan vanhat vihollisensa tartuntataudit ja huonon hygienian. Tupakka sopi mainiosti uudenlaisen, elintapojen merkitystä painottavan kansanvalistustyön keulakuvaksi. Tutkimustiedon karttuessa myös lääkärit käänsivät selkensä savukkeille. Yhdessä kansalaisjärjestöjen ja lääkärien vastustuksen kanssa alettiin vuosisadan jälkipuoliskolla käydä niin sanottua “tupakkasotaa” isoja tupakkayhtiöitä vastaan. Tupakan vastaisen rintaman tavoitteena on tupakoinnin rajoittaminen ja vähittäinen kieltäminen poliittis-yhteiskunnallisilla toimilla. (Hakkarainen 2000, 21–25; Goodman 1993, 116–118; Brandt 2007, 211–239.)

Tupakan kannalta käännekohtaksi osoittautui 1950-luvulta alkanut yleinen tietous tupakan ja keuhkosyövän yhteydestä. Syöpää on syystä kutsuttu länsimaissa 1900-luvun uhkaavimmaksi taudiksi, sillä ihmisten eliniän pidentyessä syöpä yleistyi huomattavasti, mutta hoitomuodot eivät seuranneet perästä yhtä nopealla tahdilla. Niinpä syövästä tuli yleinen ja pelätty kuolinsyy vuosisadan ihmisille. Tupakkateollisuus oli vaurastunut 1900-luvulle tultaessa merkittävästi, ja isoille alan yhtiöille oli kertynyt valtavia omaisuuksia tupakan massakulutuksen seurauksena. Tupakkayhtiöille keuhkosyövän rinnastaminen tupakointiin ja tupakan karsinogeenisten ominaisuuksien korostaminen oli imagollinen katastrofi. Yhtiöt yrittivätkin aluksi kieltää tutkimustulokset ja rahoittivat omia tutkimuksiaan, joissa tupakan haitallisuutta vähäteltiin, tai se jopa kiellettiin. (Brandt 2007, 156–210 ; Hakkarainen 2000, 17–18.)

Kun varoitus syövästä kuvainnollisesti lyötiin ensi kertaa tupakka-askin kylkeen, sitä ei enää onnistuttu poistamaan tupakkateollisuuden aktiivisesta toiminnasta huolimatta. Kesti kuitenkin joitakin vuosikymmeniä ennen kuin varoitus konkreettisesti painettiin tupakka-askeihin. Tähän syynä oli pääasiassa tupakkateollisuuden valtava varallisuus, jonka turvin se pystyi käymään aggressiiviseen vastahyökkäykseen tupakkaa vastustavia kansalaisyhteisöjä

Kipinä

2/2017

Katsaus

ja lääkäreitä vastaan. Tupakkateollisuus pyrkiin vastaamaan keskusteluun haitallisista terveysvaikutuksista korostamalla mainonnassa terveystietokulmia. Tupakan mainostettiin esimerkiksi auttavan painonhallinnassa ja olevan terveellinen korvike sokeripitoisille herkuille. Tupakkaan lisättiin filitrit ja haitallisten aineiden määrää laskettiin. Tupakkamerkit mainostivat tuotteitaan sloganeilla kuten ”More doctors smoke Camel” ja ”Play safe, smoke Chesterfield”. Ironista oli, että tupakkateollisuus pyrki kääntämään vaikeudet aloitaneet terveysvaikutukset mainonnan uudeksi kärkiteemaksi. (Goodman 1993 107–118; Brandt 2007, 105–130.)

Passiivisen tupakoinnin haitat huomattiin 1980-luvulla julkaistussa japanilaisessa tutkimuksessa (Akiba, Kato & Blot 1986) jossa tupakoivien miesten vaimoilla huomattiin yhtäläinen herkistyminen keuhkosityövälle huolimatta siitä, että vaimot eivät itse polttaneet tupakkaa. Passiivisen tupakoinnin käsitteen kehittyminen on avannut mahdollisuuksia tupakoinnin rajoittamiselle lainsäädännön kautta, sillä se on muuttanut tupakoinnin yksilön valinnasta toiminnaksi, jolla tupakoitsija aiheuttaa suoraa haittaa muille ihmisille ympäristössään. Passiivinen tupakointi on myös kääntänyt yhden vanhimmista tupakkaan liitetyistä mielikuvista pääläelleen. 1900-luvun alussa tupakointi oli merkki itsenäisyydestä ja vapaudesta valita: savuke oli ihmisen oma päätös. Passiivisen tupakoinnin myötä puheenaiheeksi nousivat ihmiset, jotka altistuivat tupakansavulle tahtomattaan, ja heidän oikeutensa valita tupakoimattomuus. Näin tupakoinnista tuli itsekäs valinta, jolla pakotettiin muita samaan ratkaisuun. (Hakkarainen 2000, 12–22.)

Mielikuva tupakoitsijasta itsenäisenä auringonlaskuun ratsastavana Marlboro-miehenä on muuttunut nikotiiniriippuvaiseksi, joka on menettänyt kontrollin omaan tupakointiinsa. Tyylikkyyden ja yläluokkaisuuden symbolista on tullut yhteiskunnan laidalla olijan merkki. Tupakkariippuvuus voidaan ymmärtää myös sairaudeksi, johon on tarjolla lääketieteellistä hoitoa. Tupakoitsijan mielletään usein tarvitsevan apua ja yhteiskunnan tukea lopettamiseen. Tupakoinnin itsessään ajatellaan olevan yhteiskunnallisesti haitallista, sillä se aiheuttaa kustannuksia, ja passiivinen tupakointi vaikuttaa myös tupakoimattomiin. Kulttuurisesti on koettu hyväksyttäväksi rajoittaa tupakointia, sillä tupakoimattomien oikeudet savuttomaan ympäristöön on katsottu tärkeämmiksi kuin tupakoitsijan oikeus tupakoida. (Goodman 1993, 241–245.) Tupakointiin liittyy nykyisin usein epämiellyttäviä mielikuvia, joiden mukaan tupakoitsija laiminlyö omaa ja lähimmäistensä terveyttä. Negatiiviset mielikuvat voivat

olla hyvin voimakkaita, sillä esimerkiksi raskaana olevan naisen tupakointia pidetään länsimaaisessa kulttuurissa hyvin epäsovittavana ja piittaamattomana.

Huomionarvoista kuitenkin on, että negatiivinen asennoituminen tupakointiin on valtavirtaa vasta vauriissa länsimaissa ja sielläkin pääasiassa keskiluokan parissa. Katsottaessa mihin sosiaaliryhmiin länsimaalaiset tupakoitsijat kuuluvat ovat alemman koulutus- ja tulotason ryhmät ylläostettuina. Tupakointi aloitetaan yleensä alaikäisenä, joten kulttuurisen ympäristön suhtautuminen tupakointiin on merkittävä. Vanhempien tupakointi lisää lapsen riskiä aloittaa itsekin polttaminen. Tupakanpolto voi myös joissakin sosiaalisissa ryhmissä lisätä yhteenkuuluvuutta ja olla eräänlainen tapa kapinoida auktoriteetteja vastaan. Lisäksi tupakkayhtiöt ovat keskittäneet markkinointiaan kehitysmaihin, joissa tupakointia ei välttämättä säädelä laisinkaan.. Kehitysmaissa ei usein myöskään ole vahvaa terveydenhuollon valtiojohtoista perustaa, joten valistaminen tupakan vaaroista ei ole yhtä aggressiivista kuin länsimaissa. Maailman tupakoitsijoista suurin osa onkin 2000-luvulla kehitysmaissa. Varsinaisista tupakoinnin aiheuttamien terveysvaikutuksien lisäksi kehitysmaat joutuvat usein myös kärsimään tupakkateollisuuden sivuvaikutuksista esimerkiksi metsien hakkuiden ja tupakkaplantaasien keuhkojen, jopa orjatyöhön rinnastettavien, työolojen kautta. (Goodman 1993, 241–245; Dutt, *Suomen Inter Press Service* 6.6.2016.)

Matkalla kohti savutonta Suomea?

Entäpä millainen tilanne on koto-Suomessamme? Lainsäädäntöömme on kirjattu tavoite savuttomasta Suomesta. (Tupakkalaki 549/2016, 1 §). Tätä 2000-luvulla haaveesta lainkirjaimiksi muuttunutta toivetta tavoitellaan uusimman tupakkalain perusteluiden mukaan jo 2030-luvulle tultaessa. Suomi on ollut yksi tupakan vastaisen lainsäädännön ja muiden poliittis-yhteiskunnallisten toimien edelläkävijöitä. (Savolainen, *Helsingin Sanomat* 26.2.2016) Kuitenkin vielä ennen vuotta 1973 Suomella ei ollut omaa tupakkaa koskevaa lainsäädäntöä, ja asenteet tupakkaa kohtaan olivat varsin liberaalit. Myyntiä ei rajoitettu, ja tupakointi oli tavallista esimerkiksi linja-autoissa ja kodeissa. Esimerkiksi ylioppilaskirjoituksissa abiturienteilla oli oikeus hermoja rauhoittavaan tupakkataukoon valvojan läsnä ollessa. Vuonna 1973 nuorten terveystapatutkimuksessa selvisi, että 18-vuotiaista nuorista noin 40 prosenttia tupakoi. (Hakkarainen 2000, 46–47.)

Vuoden 1973 laissa tärkeimmät määräykset olivat myyntikielto alle 16-vuotiaille, tupakkamainonnan kieltäminen, pakolliset varoitustarrat terveysvaikutuksista askeihin, julkisten tilojen tupakointikielto, haitallisten aineiden ylärajat sekä 0,5 prosenttia tupakkaverosta terveystutkimukseen ja -valistukseen. Laki oli yksi aikansa edistyksellisempiä. (Hakkarainen 2000, 48–65) Tupakointia on säädelty ensimmäisen tupakkalain jälkeen useilla muillakin tavoilla. Polttaminen sisätiloissa ravintoloissa kiellettiin vuonna 2007, ja tupakat piilotettiin kaappeihin kaupoissa vuonna 2012. Viimeisin merkittävä muutos lienee parveketupakoinnin kieltämisen mahdollistaminen, ja muun muassa suosittujen mentolin makuisten savukkeiden poistuminen kaupoista vuoteen 2020 mennessä. Sauhuttelevan Suomi-neidon tupakkaa tumpataan nyt kovin keinon. (Savolainen, Helsingin Sanomat 26.2.2016.)

Tupakoinnin vastustamista voidaan pohtia myös Anna-Maria Mäki-Kuutin luoman terveyskurin käsitteen kautta. Terveyskuri kuvaa terveyden kulttuurista asemaa myöhäismodernissa yhteiskunnassa, jossa terveyden yksityinen ja julkinen sekä subjektiivinen ja sosiaalinen puoli kytkeytyvät yhteen. Yksilöitä yhtäältä suostutellaan vapaaehtoisesti kiinnittämään huomiota ja hoitamaan terveyttään. Samalla kuitenkin julkisen ihanteen mukaisen terveellisen ja ”hyvän” elämän normit ovat kaventuneet ja yhdenmukaistuneet. Terveyskurin mukaisesti myös tupakoitsijoita houkutellessaan omaehtoisesti luopumaan polttamisesta, mutta samalla yhteiskunnan asennoituminen tupakointiin muuttuu jatkuvasti kielteisemmäksi jättäen tupakoitsijat ihanteellisten elämäntapojen ulkopuolelle. Tupakoinnin tarkasteleminen yksityisen, subjektiivisen päätöksen lisäksi julkisena ja sosiaalisena terveysnormien vastaisena toimena on avannut mahdollisuuden vaatia tupakoitsijoilta vastuunottoa tupakoinnista ja esimerkiksi mahdollisista terveydenhuollon kustannuksista, jotka liittyvät tupakoinnista johtuviin sairauksiin. (Torkkola & Mäki-Knuuti 2012, 120–124.)

Tupakoinnin rajoittaminen lainsäädännön keinoilla ja kulttuurin muuttuminen entistä tupakkakielteisemmäksi on nostanut myös vastaääniä. Monet kokevat, että tupakoitsijoita sorretaan ja että yksilön omasta päätöksestä on tehty yhteiskunnan valinta. Kotimaassa ja maailmalla on käyty keskustelua siitä, kuinka paljon yhteiskunnan on sopivaa rajoittaa tupakointia, ja mitkä ovat tupakoitsijan oikeudet. (Niemi, Helsingin Sanomat, 29.6.2014) Myös tupakkayhtiöiden vastuuta globaalista terveysongelmasta on penätty, ja esimerkiksi Yhdysvalloissa tupakkayhtiöitä on haastettu onnistuneesti oikeuteen tupakoinnin aiheuttamista terveyshaitoista. (Brandt 2003, 401–412.) Huolimatta tupakan

According to repeated nationwide surveys,

More Doctors Smoke **CAMELS** than any other cigarette!

Doctors in every branch of medicine were asked, "What cigarette do you smoke?" The brand named most was Camel!

You'll enjoy Camels for the same reasons so many doctors enjoy them. Camels have cool, cool *mildness*, pack after pack, and a *flavor* unmatched by any other cigarette. Make this sensible test: Smoke only Camels for 30 days and see how well Camels please your taste, how well they suit your throat as your steady smoke. You'll see how enjoyable a cigarette can be!

THE DOCTORS' CHOICE IS AMERICA'S CHOICE!

MAUREEN O'HARA says: "I pick Camels. They agree with my throat and taste wonderful!"

DICK HAYMES states: "I get more pleasure from Camels than from any other brand!"

RALPH BELLAMY reports: "Camels suit my taste and throat. I've smoked 'em for years!"

For 30 days, test Camels in your "T-Zone" (T for Throat, T for Taste).

"More Doctors Smoke Camel"
Tupakkamainos vuodelta 1952. R. J. Reynolds Tobacco Company.

kiistattomasta haitallisuudesta terveydelle tupakointi on juurtunut 600 vuotta vanhan eurooppalaisen historiansa aikana osaksi kulttuuriamme ja sosiaalista kanssakäymistämme, eikä sen kitkeminen siten ole helppoa.

Lääkekasvista maailmanlaajuiseksi uhaksi terveydelle

Tupakan länsimainen historia on hyvä esimerkki kulttuuristen käsitysten merkityksestä terveyteen. Käsitykset sairauksista ja niiden syistä eivät ole pysyviä, vaan ne muokkaantuvat ajassa ja paikassa. Tupakan filteri näyttäytyy länsimaissa pelottavana terveyden uhkakuvana ja keuhkosityövän aisaparina. Omina aikakausinaan nuuska, sikari, savuke ja muut tupakan johdannaiset ovat ilmaisseet kulttuurisesti eri asioita, kuten menestystä, korkeaa asemaa, vapautta ja itsenäisyyttä. Savukkeilla ja tupakalla on uskottu olevan positiivisia terveysvaikutuksia. Nykytiedon valossa tupakan haitalliset ja jopa tappavat terveysvaikutukset ovat kiistattomat, mutta silti tupakantumpit vähenevät katu- ja varsilta hitaasti. Savukkeita sytytetään edelleen, koska tupakalla on niin kiinteä asema osana kulttuuria ja sosiaalista kanssakäymistä. Kulttuurit muuttavat ja omaksuvat uusia asioita, mutta luopuvat hitaasti vanhoista tavoistaan.

Savuke on tuote, joka brändättiin 1900-luvulla itsenäisen ja vapaan ihmisen merkiksi. Silloin ei vielä kiinnitetty huomiota siihen seikkaan, että tupakoinnin lopettaminen on äärimmäisen haastavaa. Viime vuosikymmeninä tupakoitsijoiden lopettamisen tueksi ovat tulleet lääketieteen kehittämät nikotiinituotteet, joilla himoa savukkeeseen voi yrittää lievittää. Vaikka nikotiinin on pitkään tiedetty aiheuttavan voimakkaasti riippuvuutta, tupakan puolustajien merkittävin argumentti liittyy nykyään tupakoitsijan vapautteen valita sytyttääkö vai tumppaako hän savukkeensa. Kyse on tupakoitsijan oikeuksista omaan terveyteensä ja riskin ottamiseen. Puheessa tupakoitsijan valinnanvapaudesta voi huomata yhtymäkohtia 1900-luvun alun keskusteluun esimerkiksi naisten oikeudesta polttamiseen. Vuosisadan alun naisliikkeelle savukkeen sytyttäminen oli kapinointia vallitsevia kulttuurisia käsityksiä vastaan ja hyväksyttynä pidetyn käytöksen rajojen murtamista. Nykyisin kulttuurisen hyväksynnän rajat ovat erilaiset, mutta motiiveissa tupakoinnin takana on samankaltaisuutta.

Tupakan vastaisessa taistelussa haasteena on erityisesti terveyskäsitysten paikallisuus. Länsimaissa tietoisuus tupakan haittavaikutuksista on hyvä, ja monet aikaisempien vuosikymmenten positiiviset mielikuvat tupakoinnista ovat

sortuneet. Maailmalla on kuitenkin edelleen paikkoja, joissa Marlboro-miehen ratsastusta auringonlaskuun liikekeskusten seinillä ei rajoita lainsäädäntö tai julkinen mielipide. Tulevaisuuden suuri haaste tulee olemaan tupakkavalistuksen saavutettavuus kehitysmaissa ja kehittyvissä maissa, joista puuttuvat monikansallisia tupakkayhtiöitä vastaan käytävässä sodassa tarpeelliset vahvat valtiolliset terveysinstanssit. Tupakka on globaali uhka terveydelle, joten sen voittamiseksi tarvitaan terveysalan vaikuttajien monikulttuurista yhteistyötä. Ehkäpä tulevaisuuden savuton Suomi voisi olla tässä työssä eturintamassa?

Lähteet

Akiba, Suminori, Kato, Hiroo & Blot, William J. (1986) Passive Smoking and Lung Cancer among Japanese Women. *Cancer Research* September 1 (46) (9), 4804–4807.

Brandt, Alan M. (2007) *The Cigarette Century*. New York: Basic Books.

Dutt, Aruna (2016) Tupakkayhtiöt mellastavat köyhissä maissa. *Suomen Inter Press Service*, 6.6.2016. <http://www.maaailma.net/uutiset/tupakkayhtiö-mellastavat-köyhissä-maissa> (haettu 3.8.2017).

Goodman, Jordan (1993) *Tobacco in the history. The cultures of dependence*. London: Routledge.

Hakkarainen, Pekka (2000) *Tupakka. Nautinnosta ongelmaksi*. Tampere: Vastapaino.

Honkasalo, Marja-Liisa, Salmi, Hannu & Launis, Veikko (2012) Johdanto. Teoksessa Marja-Liisa Honkasalo, Hannu Salmi & Veikko Launis (toim.) *Terveyttä kulttuurin ehdoilla. Näkökulmia kulttuuriseen terveystutkimukseen*. Turku: k&h kustannus, 7–12.

Niemi, Kaius (2014) Tupakoiden oikeudet puntarissa. *Helsingin Sanomat* 29.6.2014. <http://www.hs.fi/paairjoitukset/art-2000002742228.html> (haettu 3.8.2017).

Patja, Kristiina (2016) Tupakka ja sairaudet. *Lääkärikirja Duodecim* 5.12.2016. http://www.terveyskirjasto.fi/terveyskirjasto/tk.koti?p_artikkeli=dlk01066 (haettu 6.5.2017).

Savolainen, Jaana (2016) Suomesta halutaan kokonaan savuton jo 14 vuoden päästä – näin tupakointia halutaan rajoittaa. *Helsingin Sanomat*, 26.2.2016. <http://www.hs.fi/kotimaa/art-2000002888276.html> (haettu 6.5.2017).

Schivelbusch, Wolfgang (1986) *Nautintoaineiden kulttuurihistoria*. Suom. Raija Sironen. Keuruu: Otava.

Torkkala, Sinikka & Mäki-Knuuti, Anna-Maria (2012) Terveystiet ja sairaudet mediassa. Teoksessa Marja-Liisa Honkasalo, Hannu Salmi & Veikko Launis (toim.) *Terveystietä kulttuurin ehdoilla. Näkökulmia kulttuuriseen terveystutkimukseen*. Turku: k&h kustannus.

Tupakkalaki 549/2016. Suomen säädöskokoelma. Eduskunta, Helsinki.

World Health Organization (2017) Tobacco. <http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs339/en/> [haettu 6.5.2017].